

TEMES D'ACTUALITAT

LA FORMACIÓ UNIVERSITÀRIA EN ECONOMIA SOCIAL: SITUACIÓ I OPORTUNITATS

Tema d'actualitat coordinat per Millán Díaz Foncea
Professor de la Universitat de Saragossa
Director de la Xarxa ENUIES, Xarxa Interuniversitària de
Centres i Instituts d'Investigació en Economia social

Introducció

Les Universitats, tant com tercer cicle d'educació superior, com en la seua part d'investigació i innovació, formen part recurrent en les recents anàlisis dels ecosistemes de l'economia social a tots els nivells.

Aquestos anàlisis ecosistèmics estan guanyant en interès en l'Acadèmia i per part de les Administracions Públiques. Va ser James Moore qui, en 1993, va introduir el terme "ecosistema empresarial" per a tindre en compte les interaccions i interdependències entre diferents agents i en determinats entorns empresarials, i des de llavors ha evolucionat, adaptant-se a diferents contextos en funció d'on es posa el focus i parlant de conceptes específics com a clústers, districtes industrials, o sistemes regionals innovadors.

Són pocs els estudis que inclouen la dimensió social en l'anàlisi ecosistèmic de l'economia, i menys fins i tot els que analitzen pròpiament les interaccions entre actors vinculats a l'economia social. Un dels pocs és la pròpia Comissió Europea, que va publicar en 2020 l'informe titulat "Empreses Socials i els seus ecosistemes a Europa"¹ i l'ha integrat com un pilar estructural de la seua agenda industrial i social, explicant el seu suport a nivell legislatiu i institucional.

Segons aquest informe, l'ecosistema de l'empresa social es basa en quatre elements diferents que interaccionen entre si: la capacitat d'autoorganització dels ciutadans, el grau de visibilitat i reconeixement que té a diferents nivells, la capacitat d'accedir a diferents tipus de recursos (també els financers) i el desenvolupament de la investigació i l'existència d'oportunitats educatives i de desenvolupament de capacitats.

Aquest últim element fixa la participació de les universitats, al costat d'altres agents generadors de coneixement i amb capacitat formativa, en aquest ecosistema dels models organitzatius de l'economia social. Aquesta inclusió de les institucions d'educació superior segueix el deixant de múltiples documents que avançaven ja en aquest sentit.

En el seu moment, la Llei 5/2011 d'Economia Social ja incloïa en el seu article 8 la necessitat de "h) introduir referències a l'economia social en els plans d'estudi de les diferents etapes educatives" o la "e) facilitació de l'accés als processos d'innovació tecnològica i organitzativa als emprenedors d'economia social" com a mitjà per al seu foment i difusió. Ambdues són referències implícites al paper de les universitats, que donaven peu a la seua participació en la dinamització d'aquest model organitzatiu. Aquestes referències

1.- Comissió Europea (2020): SOCIAL ENTERPRISES AND THEIR ECOSYSTEMS IN EUROPE Comparative synthesis report. Disponible en <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22304&langId=en>

"Tots els documents recents emesos a nivell internacional sobre economia social i solidària, tant des de l'OIT, l'OCDE o l'Assemblea de les Nacions Unides, plantegen la participació de les universitats perquè l'economia social guanye visibilitat a partir de l'elaboració d'estadístiques, en la seua inclusió en els programes educatius, així com en el desenvolupament de capacitats i investigació i en el reforç de l'esperit empresarial i el suport a les empreses."

han sigut cada vegada més explícites, com s'observa en l'Estratègia Espanyola de l'Economia Social 2017-2020 fa diverses referències a les universitats, com a agent de cooperació i innovació al costat d'empreses i altres actors locals.

Més recentment, tots els documents emesos a nivell internacional sobre economia social i solidària, tant des de l'Organització Internacional de Treball – OIT², a la Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic – OCDE³, o a l'Assemblea de les Nacions Unides⁴, plantegen la participació de les universitats a l'hora que l'economia social guanye visibilitat, en l'elaboració d'estadístiques nacionals, en la seua inclusió en els programes educatius, així com en el desenvolupament de capacitats i investigació i en el reforç de l'esperit empresarial i el suport a les empreses.

Entre les raons per les que les universitats estan habitualment presents en aquests documents i en l'anàlisi ecosistèmic de l'economia social es deuen al paper que aquestes juguen en l'enfortiment d'aquests ecosistemes i dels actors que individualment participen en ells. En aquest sentit, les universitats influeixen directament en el desenvolupament de políti-

ques públiques que generen ecosistemes favorables a l'economia social, entre les quals s'inclouen, tal com assenyalen les investigacions del professor Chaves i Monzón, mesures d'índole cognitiva, com les de sensibilització i coneixement pel conjunt de la societat i de grups concrets, aquelles de suport a la investigació i altres de caràcter formatiu.

Aquest número de la revista CIDEA recull aquesta última mesura, les de caràcter formatiu, per a presentar l'**Informe 2023 de Formació Universitària en Economia Social**⁵. Aquest Informe representa una fita molt rellevant per a visibilitzar la formació en Economia Social, a l'ésser el primer document que recull la pràctica totalitat de la informació existent sobre els recursos formatius que les Universitats espanyoles ofereixen de manera reglada en aquest àmbit⁶.

Aquest Informe 2023 naix de la necessitat de conèixer la realitat de la formació en economia social en un entorn tan dispers com el de les Universitats espanyoles, que permeta reconèixer la situació en la qual es troba i estudiar mesures per a promoure la seua major implantació.

I és que, un estudiant que curse assignatures de l'àmbit de les ciències socials (economia, empresa,

2.- Resolució ILC110-RII de la Conferència Internacional del Treball de 10 juny de 2022 "relativa al treball decent i l'economia social i solidària". Disponible en https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_848664.pdf

3.- Recomanació OECD/LEGAL/0472 del Consell de l'OCDE sobre l'Economia Social i Solidària i la Innovació Social. Disponible en <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0472>

4.- Resolució A/77/L60 de l'Assemblea General de Nacions Unides de 18 d'abril de 2023 titulada "Promoure l'economia social i solidària per al desenvolupament sostenible". Disponible en <https://www.cepes.es/files/docs/resolucin-de-naciones-unidas-promover-la-economia-social-y-solidaria-para-el-desarrollo-sostenible-.pdf>

5.- L'Informe complet està disponible en <https://ciriec.es/novedades-bibliograficas/la-formacion-universitaria-en-economia-social-en-espana-informe-de-2023/>

6.- "Recurs formatiu" és la denominació utilitzada per a referir-se a les diferents modalitats de formació reglada que existeixen en la normativa general sobre docència i formació de les Universitats espanyoles i que recull l'informe d'una forma genèrica, perquè aquests són de molt diversa naturalesa: des de Graus i Postgraus oficials i Estudis Propis, a programes de doctorat (on no es realitza una docència a l'ús, sinó més aviat tutorització en les primeres etapes del procés investigador), o assignatures concretes de Graus i Postgraus genèrics.

dret, sociologia... i cada vegada més de relacions laborals), però també de l'àmbit de l'enginyeria agrònoma, pot passar per la carrera sense haver tractat, més que amb un esment puntual, en el millor dels casos, les cooperatives, societats laborals, empreses d'inserció, associacions... o altres models organitzatius de l'economia social, menys encara els seus fonaments teòrics o connexions amb altres escoles de pensament que la influeixen.

Les conseqüències d'aquest resultat és que l'estudiantat no té referència d'una altra manera de fer les coses que suposen les pràctiques de les entitats de l'economia social, percebent amb una alta dosi d'adarnisme polítiques empresarials que aquestes entitats realitzen des del seu oritge (vegeu la responsabilitat social o l'economia circular, per exemple, on el compromís amb l'entorn no suposa cap innovació en les cooperatives agràries o la sostenibilitat i el reciclatge està ja present en les empreses d'inserció basades en la recuperació, que apliquen, no sols a la gestió de residus, sinó en l'acompanyament de persones descartades per la societat).

A més, una altra conseqüència és que les entitats no poden accedir a quadres professionals que incorporen les lògiques de funcionament de l'economia social des de la seua alma mater, el que pot comportar una deriva cap a l'isomorfisme amb la pràctiques econòmiques de les organitzacions capitalistes. Així es pot observar en els factors en la fallida i tancament d'algunes grans cooperatives, que van esquinçar les "costures" organitzatives en haver obtingut un cos de corporació capitalista en un vestit de cooperativa. Així es pot veure més clarament amb la necessitat que va explicitar la Llei 9/2017 de Contractes del Sector Públic, de separar Centres Especials d'Ús d'iniciativa social (DF 14a) d'aquells d'iniciativa empresarial, que mantenen unes lògiques de funcionament allunyades (utilitzant la inserció com un mitjà per a la maximització del benefici) de les quals s'entenia que tenien (la inserció com a objectiu que utilitzava el mercat per a aconseguir-lo) quan aquesta figura va ser incorporada com a entitat d'economia social a la Llei 5/2011 d'Economia Social (art. 5).

La relació entre universitat i economia social és especialment útil en un moment com l'actual, en el qual la recent **Llei orgànica del Sistema Universitari – LOSU** insta les Universitats espanyoles a promoure l'economia social com una de les seues funcions a atendre, especialment en l'àmbit de la cultura emprendedora. En concret, l'article 2 sobre Funcions del sistema universitari recull que: "e) La contribució al benestar social, al progrés econòmic i a la cohesió de la societat i de l'entorn territorial en què estiguen inserides (les Universitats), a través de la formació, la investigació, la transferència i intercanvi del coneixement i la cultura de l'emprenedoria, tant individual com col·lectiva, a partir de fórmules societàries convencionals o d'economia social".

A més, aquest Informe ve a completar al **Directori de Investigació en Economia Social**⁷ i a l'organització de la **Setmana Universitària d'Economia Social** com a noves eines que, des de la Xarxa ENUIES i CIRIEC-España, s'ofereix per a visibilitzar l'activitat que les Universitats realitzen en l'àmbit de l'economia social en cadascuna de les funcions principals que tenen assignades com a institució dedicada a la creació i difusió de coneixement: formació, investigació i transferència.

A continuació es presenten dues aportacions de rellevància en aquest àmbit: una de contextualització més general del President de la Xarxa ENUIES, Juan F. Juliá, i una altra d'aproximació més pròxima a les polítiques universitàries, que transcriu el pròleg elaborat pel Ministre d'Universitats, Joan Subirats, en l'Informe 2023 de Formació Universitària a Espanya. El següent apartat, resumeix els principals resultats obtinguts en l'informe, per a en el següent fer referència específica als recursos formatius principals.

Finalment, aquest número no vol quedar-se només en la presentació de resultats, sinó plantejar també com avançar cap a una major presència de l'economia social en les universitats, per al que ha convidat als tres participants de l'acte de clausura de la **Setmana Universitària de l'Economia Social 2023**, celebrada del 20 al 30 de març, a participar completant la presentació que van realitzar en la seua taula redona, titulada com aquest tema d'actualitat. Finalment, es presenten unes breus conclusions.

7.- El directori complet està disponible en <https://ciriec.es/novedades-bibliograficas/directorio-de-investigadores-e-instituciones-de-investigacion-en-economia-social/>

UNIVERSITAT, EMPRENEDORIA I ECONOMIA SOCIAL

Juan F. Juliá Igual

**President de la Xarxa ENUIES, de CIRIEC-Espanya
Rector de la Universitat Politècnica de València entre 2005 i 2013**

El professor **Antón Costas** afirmava, en un excel·lent article que baix el títol de "Un nou contracte social postpandèmic" va ser publicat en 2020 en 'CIRIEC-Espanya, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa'¹, que era el *momentum* d'oportunitat de l'Economia Social, alguna cosa que, com veurem, compartisc plenament, tal com vaig tindre ocasió d'exposar en la conferència inaugural d'unes **jornades universitàries sobre entitats de participació en la Universitat Complutense de Madrid** organitzades per l'Escola d'Especialització Professional en Economia Social, Cooperativa i Altres Organitzacions de Participació (**EESCOOP**), on vaig ser convidat en la meua qualitat de President de la Xarxa Espanyola Interuniversitària de Centres i Instituts d'Investigació en Economia Social (**Xarxa ENUIES**), i on vaig sostindre que el trinomi Universitat, empenedoria i Economia Social era de summe interès i que incrementarà les seues interaccions estrenyent llaços en el marc d'una desitjada i necessària col·laboració públic-privada.

Per a sostindre aquest missatge, vaig exposar algunes idees, que unes setmanes més tard escrivia en una tribuna d'opinió en el diari degà de la Comunitat Valenciana, **Les Províncies**, a les quals de forma una mica ampliada em referiré de nou en aquest article.

En aquest primer quart de segle XXI, hem patit dues severes i ben conegudes crisis econòmiques, si bé d'origen diferent ambdues de caràcter global, a les quals ha continuat en aquest últim any la derivada a la UE del conflicte de la invasió d'Ucraïna i l'elevació de preus que a conseqüència del conflicte, ha suposat el creixement dels costos de moltes matèries primeres i recursos energètics, la qual cosa ha derivat en un

notable creixement de la nostra taxa d'inflació. Sens dubte, de tots dos casos hem de traure algunes importants lliçons.

D'una banda, la del 2008, d'origen financer, arranca amb la caiguda de les anomenades hipoteques *subprime* de **Lehman Brothers** i que va derivar en l'esclat de la bombolla immobiliària, amb una important caiguda del PIB, i al nostre país especialment de l'ocupació. El premi Nobel i professor de la Universitat de Columbia, **Joseph Stiglitz**, ens assenyalava que va suposar la fi del que ell denomina el fonamentalisme del mercat, i ens va vindre a recordar la necessitat d'una economia més plural i equilibrada amb un mercat més ordenat, en la qual prevalguera, enfront de la desraó i la cobdícia, una economia amb valors.

La crisi de 2019, que sorgeix de la pandèmia de la COVID, ha tingut pitjors conseqüències. En primer lloc l'elevat nombre de pèrdues humanes, més de 6,8 milions en el món segons el Centre de dades de COVID de la **Johns Hopkins University**, amb també una important caiguda de l'economia derivada del necessari confinament, de la qual ens hem anat recuperant gràcies especialment al coneixement científic i a la col·laboració públic privada, que va permetre en un temps rècord, no conegut fins a hui, disposar de vacunes i gestionar una àmplia distribució de la mateixes a la població reduint progressivament la seua propagació i l'impacte d'aquesta.

Al juny de 2022, un altre premi Nobel i professor de la Universitat de Nova York, **Paul Krugman**, en el **33 Congrés Internacional de CIRIEC** celebrat a València, ens alertava que els dos majors desafiaments que havíem d'afrontar en l'actualitat i que s'havien vist agreujats amb aquestes dues crisis, eren d'una ban-

1.- COSTAS, A. (2020): "Un nuevo contrato social postpandémico. El papel de la Economía Social", CIRIEC-Espanya, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, 100, 11-29. DOI: 10.7203/CIRIEC-E.100.18715.

"Parafraçant al Degà del Harvard College, el professor Harry Lewis, necessitem una universitat d'excel·lència amb ànima, amb vertadera capacitat transformadora de la societat. Conjuminar coneixement i valors mitjançant l'emprenedoria s'afavorirà sens dubte amb una més estreta cooperació entre Universitat i Economia Social."

da la creixent desigualtat social i per un altre el mal mediambiental i esgotament de recursos naturals, la qual cosa ens havia d'alertar cap a la necessitat d'una major cooperació amb vista a donar una clara resposta a tots dos problemes².

També la professora en l'University College London, **Mariana Mazzucato**, a la qual el 21 de juny de 2023 la Universitat Politècnica de València va investir com a Doctora Honoris causa, en aquest mateix Congrés insistia en la necessitat d'una major cooperació³, i és que, com des de la Unió Europea ve assenyalant-se des del començament d'aquest segle en l'anomenada Estratègia de Lisboa, necessitem un creixement intel·ligent, però alhora sostenible i integrador. Això és, un creixement basat en el coneixement, però, a més, amb valors, perquè els reptes no són només tecnològics, sinó també d'ordre social.

Per descomptat, en aqueixa clau cal entendre que el desembre passat de 2021 la Unió Europea aprovava un **Pla d'Acció per a l'Economia Social (PAES)**⁴, l'objectiu últim de la qual és l'impuls d'aquest sector, conformat per empreses i organitzacions que en el seu treball anteposen els interessos de les persones i l'interés general al del capital. Un Pla que compta amb tres grans eixos: millora del seu marc legal, millora de l'accés a ajudes i polítiques públiques, i augment de la visibilitat i coneixement del sector. Es tracta, en definitiva, de propiciar el creixement i major pes d'aquestes empreses i organitzacions en el conjunt de l'economia, ja que l'experiència d'alguns països mostra la seua capacitat per a afavorir una major cohesió social

i territorial, així com la seua resiliència davant processos de crisi, com els que tristament hem viscut en els últims anys. Així, l'economia social pot ajudar a l'hora d'afrontar reptes d'ordre social, mostrant també que poden abordar reeixidament reptes tecnològics.

Ara bé, no podem perdre de vista que necessitem un creixement intel·ligent i amb valors, això és una cosa que s'ha d'impulsar des d'una emprenedoria cada dia més intensiva en coneixement que permeta el desenvolupament de processos d'innovació i adopció de tecnologies avançades amb la finalitat d'incrementar la competitivitat, i amb ella, la capacitat d'internacionalització i accés a majors mercats.

I és arribat aqueix punt, on cal tindre clar que la Universitat té també un paper central com a proveïdora i generadora de coneixement. A Espanya, tenim hui unes universitats i un sistema de ciència amb una capacitat de produir coneixement a un nivell bastant raonable, com indiquen els seus resultats en producció dels últims anys. Poden ser millorables, especialment quant a la seua qualitat i impacte, i per això, i a fi de traure el màxim profit de la nostra potencialitat, necessitem alinear més i millor amb les necessitats i, sobretot, reptes que ha d'afrontar el nostre teixit productiu i la societat.

Però, és cert que els nostres indicadors de transferència i valorització del coneixement, encara que millorant, estan encara per davall dels que ens correspondrien i això ens porta inexcusablement a la imperiosa necessitat d'impulsar i enfortir la relació del món del coneixement amb els generadors de va-

2.- KRUGMAN, P. (2023): "Cooperando para un futuro mejor", CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, 107, 15-25. DOI: <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.107.26368>

3.- MAZZUCATO, M. (2023): "Crecimiento inclusivo y sostenible. Un enfoque de múltiples partes interesadas orientado a la misión", CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, 107, 37-46. DOI: <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.107.26370>.

4.- Comunicació de la Comissió al Parlament Europeu, al Consell, al Comité Econòmic i Social Europeu i al Comité de les Regions: Construir una economia que funcione per a les persones: un pla d'acció per a l'economia social. COM(2021) 778 final, Bruselas, 9.12.2021 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0778>

"Si compartim que és el *momentum* de l'Economia Social, també creiem amb una visió més àmplia que és el *momentum* de la trilogia que componen Universitat, Emprenedoria i Economia Social, ja que del que es tracta és de conjuminar coneixement i valors per a propiciar una vertadera transformació que done com a resultat un vertader progrés del qual es beneficie tota la ciutadania."

lor social i econòmic. I hem d'insistir que, si parlem d'emprenedories que han tingut lloc en l'ecosistema universitari baix fórmules de l'Economia Social, especialment si ens referim a EBT (empreses basades en tecnologia), spin-off, start-ups... si bé hi ha ja casos d'èxits, encara són pocs, per la qual cosa s'ha de treballar a superar barreres i limitacions que sorgeixen i que no fan tan atractiva com volguérem aquestes formes societàries en el món acadèmic. Així ho plantejarem en un treball conjunt amb **Elena Meliá i Eduardo Miranda**, companys del Centre d'Investigació i Gestió d'Empreses (CEGEA) de la **Universitat Politècnica València**, que publiquem en la Revista CIRIEC-Espanya en 2020. En la nostra opinió el PAES, ha de servir per a facilitar el donar instruments adequats amb vista a la superació d'aqueixos problemes⁵.

D'altra banda, necessitem que tant les pròpies universitats com les diferents forces polítiques, les empreses i els agents socials, així com la societat en el seu conjunt, entenguen bé que el paper de les universitats en el segle XXI va més enllà del que es desenvolupa a les aules, sent també la seua funció la generació de coneixement i, especialment, en la seua transferència a les nostres empreses i a la societat per a la generació de valor i major benestar social. Parafraçant al Degà del Harvard College, el professor **Harry Lewis**, necessitem una universitat d'excel·lència amb ànima, amb vertadera capacitat transformadora de la societat.

Conjuminar coneixement i valors mitjançant l'emprenedoria s'afavorirà sens dubte amb una més estreta cooperació entre Universitat i Economia Social.

Per això, el legislador ha d'entendre, com se sol·licita en el PAES, que ha de facilitar un marc legal favorable, facilitar l'accés a ajudes i polítiques públiques per part d'aquestes fórmules d'emprenedoria col·lectiva, i contribuir a la seua visibilitat i coneixement. I ací és molt d'agrair que la nova **Llei Orgànica 2/2023 del Sistema Universitari (LOSU)** haja fet un esment exprés en el seu articulat a l'Economia Social. Així ho fa especialment en el seu **article 2**, on, en parlar de les **funcions del sistema universitari**, es refereix a **l'emprenedoria d'economia social**, i al **foment de la participació universitària al costat de la ciutadania en activitats promogudes per entitats de voluntariat i del tercer sector**.

És bo recordar que les societats que han mostrat major resiliència enfront de les passades crisis, amb unes majors capacitats per a afrontar la recuperació, han sigut les que compten amb economies més intensives en coneixement i amb uns forts pilars de l'anomenat Estat del Benestar, que han cuidat dels avanços tecnològics sense descurar el social, per al que la col·laboració pública-privada i la cooperació dels diferents agents, i de la societat en general, és i ha sigut clau.

Si com déiem al principi compartim que és el *momentum* de l'Economia Social, també creiem amb una visió més àmplia que és el *momentum* d'**aqueixa trilogia que componen Universitat, Emprenedoria i Economia Social**, ja que del que es tracta és de conjuminar coneixement i valors per a propiciar una vertadera transformació social que done com a resultat un vertader progrés del qual gaudi tota la ciutadania.

5.- JULIÀ, J.F., MELIÀ, E. & MIRANDA, E. (2020): "Rol de la economía social y la universidad en orden a un emprendimiento basado en el conocimiento tecnológico y los valores", CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, 98, 31-57. DOI: 107203/CIRIEC-E.98.15905.

PRÒLEG A L'INFORME 2023 SOBRE LA FORMACIÓ UNIVERSITÀRIA EN ECONOMIA SOCIAL

Joan Subirats
Ministre d'Universitats del Govern d'Espanya

Celebre poder contribuir amb aquest text a la materialització del primer informe sobre la presència de l'economia social, en les seues diverses variants, en les universitats espanyoles. Em sembla un informe rellevant, ja que apareix justament quan la nova legislació del Sistema Universitari espanyol incorpora, en diferents formulacions, la significació i rellevància de l'economia social. Ho fa en la llista de funcions que han de guiar l'acció de les universitats, ho fa, així mateix, reconeixent l'existència d'universitats sorgides de les societats cooperatives, i, més en general, insistint en la necessitat d'implicació en el teixit social on s'insereixen, promovent les modalitats formatives de l'aprenentatge i servei, o d'intercanvi i transferència de coneixement.

Les universitats són espais la missió primordial de les quals és la generació i transmissió de coneixement. En aquest sentit, una de les claus del seu bon fer deriva de la necessària pluralitat de perspectives, orientacions, mètodes de treball i objectius a perseguir. Ningú que estiguera d'acord amb aquestes premisses, defensaria que les universitats plantejaren una sola manera d'organitzar políticament un país. Des d'aqueixa mateixa pluralitat hauríem de ser capaces de parlar de les formes d'organització econòmica i social. No hi ha una sola manera en què l'economia d'un país pugui organitzar-se. Existeixen fórmules mercantils, de reciprocitat, d'intercanvi, de solidaritat... i totes elles poden i deuen ser analitzades.

No descobrisc res nou per a aquells que coneixen l'obra de Karl Polany o de Elinor Ostrom, per a posar dos exemples palmaris del que venia comentant. Aquests autors defensen i argumenten bé la pluralitat de formes d'organització econòmica, i posen en relleu la significació històrica de formes d'organització econòmica cooperativa i comunitària, i la seua actual

rellevància en l'abordatge de reptes ambientals o d'inclusió social.

No es tracta, per tant, de considerar la presència de l'economia social en el món universitari espanyol com una anomalia, sinó més aviat es tracta de posar en relleu, com una dada positiva, la seua creixent presència acadèmica i investigadora, com posa de manifest la pròpia Xarxa ENUIES, el treball de CIRIEC i el propi Informe 2023, que he tingut l'honor de prologar amb aquest text.

La llista de cursos de grau, postgrau i doctorat presents en més de 50 universitats és una demostració d'això, i entenc que tot això podrà reforçar-se si, com espere, podem posar en marxa la nova perspectiva que s'obri des de la Unió Europea i que hem acollit amb entusiasme en la normativa i la labor del Ministeri d'Universitats, que és el pla de formació al llarg de la vida que plantejem amb les microcredencials. Aquests cursos de curta duració poden ser un gran instrument de connexió entre les necessitats formatives de molts sectors productius i socials i les capacitats docents i investigadores de les universitats, permetent, així mateix, que persones sense formació prèvia puguin veure reconeguda la seua experiència professional per a accedir a aquests formats educatius.

De la mateixa manera, la voluntat del Govern de promoure els anomenats doctorats industrials, com a fórmula que permeti que una tesi doctoral es realitze fora de l'àmbit acadèmic, però sota la seua tutela, i responga a les necessitats concretes d'una empresa, entitat o administració, comptant amb el suport financera de les administracions públiques, serà sens dubte un altre esperó més per a reforçar el que aquest informe planteja: una millor i més fructífera relació entre el món de la universitat i la potent realitat de l'economia social al nostre país.

L'INFORME DE LA FORMACIÓ UNIVERSITÀRIA A ESPANYA 2023. UN RESUM DE RESULTATS

Millán Díaz-Foncea

Professor de la Universitat de Saragossa, director de la Xarxa ENUIES

L'Informe 2023 sobre Formació Universitària en Economia Social a Espanya ofereix informació sobre la formació universitària que imparteixen el conjunt del sistema universitari espanyol a través de les seues 77 universitats, públiques i privades.

En concret, es considera formació en Economia Social aquella en el títol de la qual de la formació estiga explícitament referenciada l'Economia Social i/o les seues subfamílies (entés en el seu sentit ampli de CIRIEC -tant de mercat com de no mercat-). S'inclouen les denominacions d'empreses socials, economia solidària, sense ànim de lucre i tercer sector, així com innovació social i impacte social. No es considera inclosos quan el títol es refereix a discapacitat, desenvolupament local i rural, etc., que s'entenen com a àmbits d'actuació de l'economia social, en els quals aquestes entitats poden tindre una presència principal, però en els quals també existeixen altres models econòmic-empresarials.

La Taula 1 resumeix la informació oferida de manera detallada en les fitxes de les pàgines anteriors. En ella s'observa que les Universitats espanyoles ofereixen 111 recursos formatius vinculats directament amb l'economia social, que sumen 2.270,5 crèdits ECTS. Ateses les equivalència establida en la normativa universitària (1 crèd. ECTS = 10 hores de classe presencial), en 2023 a Espanya s'imparteixen 22.705 hores de formació reglada de nivell superior sobre

economia social, la qual cosa equival a 94,6 professors universitaris a temps complet (suposant que el Personal Docent i Investigador imparteix 240 hores lectives/curs).

La distribució per nivell d'estudis permet observar que existeixen 12 Titulacions de caràcter oficial, distribuïdes en 3 programes de doctorat oficial (en Mondragón Unibertsitatea, Universitat de València i Universitat de Vigo), 1 Grau oficial (Universitat Ramon Llull ESADE) i 8 Màsters universitaris (Mondragon Unibertsitatea, Universitat Abat Oliba CEU, Universitat Politècnica de Cartagena, UPV/EHU, Universitat de València, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat d'Alacant i Universitat de Granada).

Atés el nombre de recursos, són les assignatures de Graus oficials (38) els recursos formatius que major volum tenen (34,2%), seguit dels Postgraus propis (32, el 28,8%) i les assignatures que s'imparteixen en altres postgraus, ja siguen oficials, ja siguen propis (29 en total, el 26,1%). No obstant això, si s'atén el pes formatiu, els Postgraus propis en economia social i àrees afins són els principals, perquè representen més de la meitat de les hores de formació en les universitats espanyoles (1.218 crèd. ECTS, el 53% del total), seguits dels Graus i Màster oficials (720 crèd. ECTS, el 31% del total). Entre tots dos aconseguixen el 84% de les hores de formació impartida sobre economia social en el conjunt del sistema universitari espanyol.

Tabla 1. Dades bàsiques sobre els recursos formatius universitaris en economia social a Espanya, per nivell d'estudis

	No.	%	ECTS	%
Doctorat	3	2,70%	-	-
Grau i Màster	9	8,11%	720	31,71%
Postgraus Propis	32	28,83%	1.218	53,64%
Asig. Postgrau	29	26,13%	130	5,73%
Asig. Grau	38	34,23%	239,5	8,92%
TOTAL	111	100,00%	2.270,5	100,00%

Tabla 2. Distribució d'Universitats en funció d'existència de recursos formatius sobre Economia Social en aquestes

Disposen d'algun recurs	Universitats Públiques	Universitats Privades	TOTAL
NO	12	15	27
SÍ	37	13	50
TOTAL	49	28	77

Cal destacar que la distribució d'aquestes formacions no és homogènia entre Universitats, sinó que existeix un terç (35%, 27 en total) de les Universitats que no tenen recurs formatiu de cap nivell vinculat amb l'economia social. Aquestes universitats es reparteixen en un 45%-56% entre universitats públiques i privades, mentre que entre les Universitat que sí que disposen d'algun recurs formatiu (65%, 50 en total), el 74% són universitats públiques, mentre que el 26% privades.

Per part seua, al voltant del 32% de la formació universitària en Economia Social es realitza de manera híbrida o mixta, mentre que el 18% manté un format en línia en la seua impartició. No obstant això, un 60% de la mateixa té una modalitat presencial. El repartiment és similar tant si es mesura per nombre de recursos formatius com per crèdits ECTS, encara que hi ha diferències entre els nivells formatius, ja que, mentre la presencialitat és majoritària en les titulacions oficials (de Grau i Màster), tant en els complets com per assignatures, els Postgraus propis mostren una major tendència cap a la modalitat en línia, demostrant l'aposta que existeix en aquests recursos formatius, que solen tindre un major ajust conjuntural a les necessitats del sector soci-empresarial, per atendre un alumnat deslocalitzat i dispers.

La Universitat amb més formació universitària especialitzada en economia social és la Universitat de Saragossa (9), seguida de la Universitat de València (6,5) i la Universitat de Jaén (6). No obstant això, és la Universitat Ramon Llull la que més hores de formació universitària vinculades a l'Economia Social imparteix (270 créd. ECTS, equivalents a 2.700 hores), relacionades amb la impartició del Grau oficial en 'Bachelor in Transformational Leadership and Social Impact – BITLASI', que aporta prop del 90% d'aquelles hores. La segona, amb una oferta formativa més diversa, és la Universitat de València (171 créd. ECTS, 1.710 hores). A continuació figuren la Universitat de Barcelona (123 créd. ECTS, 1.230 hores), la Universitat Politècnica de València (122,5 créd. ECTS, 1.225 hores) i la Universitat d'Almeria (117 créd. ECTS, 1.170 hores).

Es pot apreciar que existeix una certa correspondència entre la quantitat de crèdits ECTS i l'oferta de nivell de postgrau, mentre que aquelles universitats amb major presència d'assignatures de Grau i Postgrau especialitzades en Economia Social no mostren alta càrrega docent total. En aquest sentit, aquelles Universitats amb menys de 20 créd. ECTS de formació en economia social ofereixen únicament assignatures de Grau i Postgrau, sense oferta de postgraus, ni ofi-

Tabla 3. Formació universitària a Espanya, per modalitat d'impartició. Número de recursos formatius i crèdits ECTS (en parèntesis)

Nivell Formatiu	Modalitat		
	Híbrida / Mixta	Online / A distància	Presencial
Doctorat	1 (-)	-	2 (-)
Grau i Màster Oficial	1 (60)	2 (120)	6 (540)
Postgrau propi	10 (390)	14 (556)	8 (272)
Asig. Posgrau	3 (180)	5 (460)	20 (1.271)
Asig. Grau	-	2 (11)	36 (191,5)
TOTAL	49	28	77

cials ni propis. En el cas d'aquestes assignatures de Grau i Postgrau, es pot assenyalar que les assignatures d'economia social en aquells postgraus diferents a aquest àmbit representen el 6,4% del total d'assignatures oferides, mentre que en el cas dels Graus universitaris, les assignatures d'economia social representen el 2,1% del total d'assignatures que s'imparteixen en aquests.

D'altra banda, la Universitat de València és l'única que té oferta universitària en tots els nivells formatius, mentre que en el 46% de les universitats només existeix 1 únic recurs en un dels nivells formatius: des del doctorat en la Universitat de Vigo, fins a la participació parcial en assignatures en postgraus interuniversitaris com ocorre a la Universitat Jaume I de Castelló (0,5 recursos formatius, 5 créd. ECTS) o la Universitat Pablo Olavide (0,33 recursos formatius, 3,33 créd. ECTS). Entre tots dos casos, en la resta d'Universitats s'observen dos models o tendències en les propostes formatives: un més enfocat en oferta de postgrau universitari (Mondragon Unibertsitatea, Univ. Autònoma de Barcelona, Univ. Ramon Llull, o UPV / EHU) i un altre amb un enfocament cap a assignatures de Grau

especialitzades en economia social (les Universitats de Còrdova, Jaén, Cadis, Santiago de Compostel·la, o Saragossa).

Per Comunitats Autònomes, la formació en economia social s'ofereix per tot el territori espanyol, sent presents en totes les Comunitats Autònomes, excepte a Astúries, on no existeix cap recurs formatiu en aquest àmbit. Destaca Andalusia, amb 26 recursos formatius en les seues universitats, quasi el doble del següent grup de Comunitats, format per Catalunya (13), Comunitat Valenciana (13) i Comunitat de Madrid (12).

Per part seua, si s'atén el nombre de crèdits ECTS (hores de docència) és Catalunya la que aconseguix un major volum de formació (587 créd. ECTS), que representa el 25% de la formació oferida a Espanya. La Comunitat Valenciana (360 créd. ECTS), Andalusia (296), Castella i Lleó (262) i la Comunitat de Madrid (235) s'inclouen també entre les Comunitats Autònomes que destaquen. En aquestes s'observa que existeixen postgraus, oficials i propis, mentre que en les CC.AA. que tenen menys hores formatives són aquelles en les quals existeixen només assignatures en Graus i Postgraus.

Tabla 4. Formació universitària a Espanya, en nombre de recursos formatius i per CC.AA

CC.AA.	Doctorat	Grau i Màster	Postgraus Propis	Asig. Postgrau	Asig. Grau	TOTAL
Andalusia	-	1	3	16	6	26
Comunitat Valenciana	1	2	5	2	3	13
Catalunya	-	3	7	1	2	13
Comunitat de Madrid	-	-	5	2	5	12
Aragó	-	-	1	3	6	10
Castella i Lleó	-	-	4	-	4	8
País Basc	1	2	3	-	1	7
Galícia	1	-	-	1	2	4
Estat	-	-	1	2	1	4
Com. Foral de Navarra	-	-	1	-	2	3
Regió de Múrcia	-	1	-	1	1	3
Extremadura	-	-	1	-	1	2
Illes Balears	-	-	1	-	1	2
Canàries	-	-	-	1	-	1
La Rioja	-	-	-	-	2	2
Cantàbria	-	-	-	-	1	1
Castella-la Manxa	-	-	-	-	1	1
Astúries	-	-	-	-	-	-
TOTAL	3	9	32	29	39	112

Tabla 5. Formació universitària a Espanya, per crèdit ECTS i per CC.AA.

CC.AA.	Doctorat	Grau i Màster	Postgraus Propis	Asig. Postgrau	Asig. Grau	TOTAL
Catalunya	-	360	220	3	4	587
Comunitat Valenciana	-	120	208	14	16,5	358,5
Andalusia	-	60	126	74	36	296
Castella i Lleó	-	-	240	-	22	262
Comunitat de Madrid	-	-	206	5	24,5	235,5
País Basc	-	120	46	-	6	172
Extremadura	-	-	60	-	6	66
Illes Balears	-	-	60	-	6	66
Regió de Múrcia	-	60	-	3	6	69
Aragó	-	-	12	13	30	55
Estat	-	-	25	10	5	40
Com. Foral de Navarra	-	-	15	-	6	21
Galícia	-	-	-	3	10,5	13,5
La Rioja	-	-	-	-	12	12
Cantàbria	-	-	-	-	6	6
Castella-la Manxa	-	-	-	-	6	6
Canàries	-	-	-	5	-	5
Astúries	-	-	-	-	-	-
TOTAL	-	720	1.218	130	202,5	2.270,5

L'Informe part del treball de coordinació realitzat per les Universitats associades a la Xarxa ENUIES, de Centres i Instituts d'Investigació en Economia Social. Estes Universitats han jugat un paper central en la consolidació de la formació de l'Economia Social en les Universitats espanyoles, mantenint activa la realització de Congressos d'Investigació, la publicació d'informes generals i específics com el present, i el treball de CIRIEC-Espanya.

Este lideratge, el qual encara té recorregut, s'observa en el pes de la Xarxa ENUIES sobre el conjunt, que ve recollit en la següent Taula. Mentre en la Xarxa ENUIES s'integren el 42% de les Universitats que tenen algun recurs formatiu en economia social (21 de 50), estes promouen prop del 60% dels recursos formatius universitaris, i imparteixen quasi la meitat del volum de formació en el sistema universitari espanyol en economia social.

Tabla 6. Representació de les universitats de la Xarxa ENUIES sobre el conjunt de la informació oferida en l'Informe de 2023

	Número	% sobre el total de l'Informe 2023
Universitats Xarxa ENUIES	21	41,2%
Nombre de recursos en la Xarxa ENUIES	63,5	42,0%
Número ECTS en Xarxa ENUIES	1.108	48,8%

RESUM DE RECURSOS FORMATIUS PRINCIPALS EN CADA COMUNITAT AUTÒNOMA

Millán Díaz-Foncea

Professor de la Universitat de Saragossa, director de la Xarxa ENUIES

L'economia social és present en moltes Universitats de l'Estat. En aquest apartat es recull la informació i es presenten els recursos educatius de major nivell acadèmic en cada Comunitat Autònoma. Així, es llisten els 3 programes de doctorat existents (en la Comunitat Valenciana, País Basc i Galícia) i els 10 títols oficials: 8 màsters universitaris i 1 grau oficial (en la Regió de Múrcia, Castella i Lleó, Andalusia, País Basc, Catalunya i Comunitat Valenciana).

En aquelles Comunitats Autònomes que no tenen programes oficials vinculats a l'economia social, es relacionen els principals estudis propis de les Universitats vinculades a la Xarxa ENUIES, de Centres i Instituts universitaris d'Economia Social.

Tota la informació sobre el conjunt de recursos formatius universitaris en les Universitats espanyoles, amb les característiques del seu títol i estructura, està recollida en l'Informe 2023 de Formació Universitària en l'Economia Social.

PROGRAMES DE DOCTORAT

PROGRAMA DE DOCTORAT EN ECONOMIA SOCIAL (Cooperatives i Entitats No Lucratives)

Centre / Universitat: IUDESCOOP - Institut Universitari d'Investigació en Economia Social, Cooperativisme i Emprenedoria, **Universitat de València**

Comunitat Autònoma: Comunitat Valenciana

No. Crèdits ECTS: -

Nivell acadèmic: Programa de Doctorat

Modalitat: Híbrida / Mixta

Web: https://www.uv.es/doctorado_economia_social

El programa reconeix la rellevància de l'àmbit socioeconòmic del sector de l'Economia Social i de les seues especificitats, sobretot formatives i tecnològiques, en un context de profund canvi econòmic i social, i es dirigeix a proporcionar coneixements, actituds i destreses als futurs professionals i investigadors en Economia Social que els situe amb avantatge en un context científic, professional i formatiu comú i interactiu. D'altra banda, els investigadors socials han de conèixer profundament les eines científiques i el seu poder analític, adquirint l'actitud de formular preguntes als especialistes i la capacitat de comprendre les respostes proporcionades per ells. D'altra banda, es pretén aconseguir un millor i major grau de coneixement de la realitat empresarial de l'economia social valenciana.

PROGRAMA DE DOCTORAT EN GESTIÓ AVANÇADA D'ORGANITZACIONS I ECONOMIA SOCIAL

Centre / Universitat: Facultat d'Empresarials. **Mondragon Unibertsitatea**

Comunitat Autònoma: País Basc

No. Crèdits ECTS: -

Nivell acadèmic: Programa de Doctorat

Modalitat: Presencial

Web: <https://www.mondragon.edu/es/doctorado-gestion-avanzada-organizaciones-economia-social>

El Programa de Doctorat en Gestió Avançada d'Organitzacions i Economia Social és una titulació oficial de la Facultat d'Empresarials de Mondragon Unibertsitatea-MU, en col·laboració amb el Centre d'Investigació MIK, especialitzat en Gestió Empresarial, i l'Institut d'Estudis Cooperatius LANKI. S'estructura en tres elements: Activitats de Formació, Pla d'Investigació i Tesi Doctoral. El seu objectiu principal és proporcionar a l'alumnat una formació sòlida que els permeti desenvolupar una investigació original de qualitat en els àmbits de Direcció d'Empreses i Economia Social. En finalitzar el doctorat els nous doctors i doctores podran desenvolupar de manera autònoma activitats d'investigació i projectes de transferència, tant en institucions acadèmiques com en el teixit empresarial.

Aquest programa és una evolució d'altres programes de doctorat que la Facultat oferia des de 2006/2007 i sorgeix per a respondre a una visió de futur respecte de la necessitat de transformar la societat, contribuir al desenvolupament de l'Economia Social i l'aplicabilitat del coneixement generat en les organitzacions. El programa compta amb 30 estudiants de doctorat procedents de tot el món, defensant-se una mitjana de 4 tesis doctorals per curs, en l'àmbit de la gestió avançada i economia social.

PROGRAMA DE DOUTORAMENTO EN CREATIVIDADE E INNOVACIÓN SOCIAL E SUSTENTABLE

Centre / Universitat: **Universidade de Vigo**

Comunitat Autònoma: Galícia

No. Crèdits ECTS: -

Nivell acadèmic: Programa de Doctorat

Modalitat: Presencial

Web: <http://pdcrea.webs.uvigo.es/>

Aquest programa de doctorat és una iniciativa institucional del campus d'especialització de Pontevedra, Campus CREA S2i, de la Universitat de Vigo, que pretén potenciar la contribució de la universitat a les línies prioritàries establides i als reptes socials i globals, en l'àmbit de la salut, el medi ambient, la comunicació, l'educació i la cultura i la governança des d'un enfocament transversal.

MÀSTERS I GRAU OFICIAL

MÀSTER UNIVERSITARI EN DIRECCIÓ D'ENTITATS DE L'ECONOMIA SOCIAL

Centre / Universitat: **Universitat Politècnica de Cartagena**

Comunitat Autònoma: Regió de Múrcia

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: En línia

Web: <https://estudios.upct.es/master/2441/inicio>

Aquest títol sorgeix per la creixent demanda de professionals degudament formats per part de les Entitats de l'Economia Social (EES). El seu objectiu és ensenyar, desenvolupar i actualitzar els coneixements i habilitats directives necessàries per a gestionar adequadament una EES (cooperativa, societat laboral, associació, mútua, fundació, empresa d'inserció, centre especial d'ocupació, etc.); o bé emprendre projectes dins d'aquest àmbit. S'imparteixen assignatures amb continguts específics de l'economia social relatius al seu règim jurídic, comptabilitat i finances, direcció estratègica, gestió de recursos humans, gestió comercial, creació i direcció d'aquestes entitats. Així mateix, s'estudien les cooperatives i entitats no lucratives. El seu caràcter en línia facilita el seguiment de l'alumnat i proporciona gran flexibilitat, principalment als qui treballen. Aquest màster s'està impartint més de 10 anys, formant professionals que estan molt satisfets d'haver-lo cursat, i que hui ocupen importants llocs en les EES.

MÀSTER UNIVERSITARI EN ECONOMIA SOCIAL (Cooperatives i Entitats No Lucratives)

Centre / Universitat: IUDESCOOP - Institut Universitari d'Investigació en Economia Social, Cooperativisme i Emprenedoria, **Universitat de València**

Comunitat Autònoma: Comunitat Valenciana

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://www.uv.es/uvweb/master-economia-social-entidades-no-lucrativas/es/master-economia-social-cooperativas-entidades-no-lucrativas-1285879836096.html>

El Màster Oficial en Economia Social té com a objectiu oferir una formació teòrica i pràctica sobre la gestió i direcció d'entitats basades en el cooperativisme i l'economia social i solidària.

Es tracta d'un Màster amb una doble orientació, acadèmica i professional, que proporciona les competències necessàries per a crear, investigar i liderar empreses organitzades pel principi de solidaritat tenint en compte el context canviant i globalitzat.

MÀSTER UNIVERSITARI EN ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA

Centre / Universitat: Institut d'Economia Social i Dret Cooperatiu (GEZKI). **Universitat del País Basc / EHU**

Comunitat Autònoma: País Basc

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://www.ehu.eus/és/web/master/master-economia-social-solidaria>

A causa del desenvolupament creixent de les experiències d'Economia Social i Solidària, amb una llarga trajectòria empresarial a Euskal Herria, han augmentat la necessitat de professionals amb formació acadèmica i científica en aquest àmbit. L'objectiu d'aquest màster és formar professionals universitaris especialitzats en l'àmbit de l'Economia Social i Solidària. Aquests professionals actuen, en sentit ampli, com a agents del canvi social, promovent valors ètics i solidaris en l'àmbit empresarial, i també mitjançant intervencions de diversos tipus en processos de transformació social. Mitjançant la formació acadèmica i científica del màster, per tant, es pretén treballar sobre les competències de les persones amb capacitat per a respondre als principals reptes i aspiracions socials de les societats actuals.

MÀSTER UNIVERSITARI EN COOPERATIVISME I GESTIÓ SOCIOEMPRESARIAL

Centre / Universitat: **Mondragon Unibertsitatea**

Comunitat Autònoma: País Basc

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: En línia

Web: <https://www.mondragon.edu/es/master-universitario-cooperativismo-gestion-socioempresarial>

Aquest Màster, 100% en línia, encara que amb possibilitat de realitzar una estada de 2 setmanes en Mondragón per a conèixer de primera mà aquesta experiència referent del cooperativisme mundial, té una duració de 2 anys i permet compatibilitzar treball i estudi. Compta amb dos itineraris: investigació i professional.

Amb aquest màster s'adquireixen competències per a la gestió avançada de cooperatives i organitzacions d'economia social atenent la seua doble naturalesa -empresarial i social- de manera integral. Per a això, s'incorpora de manera transversal l'experiència de les cooperatives del grup Mondragón. Les metodologies actives (aprenentatge basat en reptes) promouen el treball col·laboratiu entre alumnes/as que són diversos/as en origen i experiències, així com la cerca de solucions a problemàtiques reals plantejades pels propis actors d'economia social.

MÀSTER UNIVERSITARI EN GESTIÓ I COMUNICACIÓ D'ENTITATS SOCIALS I SOLIDÀRIES

Centre / Universitat: **Universitat Abat Oliva**

Comunitat Autònoma: Catalunya

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Híbrida / Mixta

Web: <https://www.uaoceu.es/m%C3%A1ster-universitari-en-gesti%C3%B3n-ycomunicaci%C3%B3n-de-entitats-sociales-i-solidàries>

Aquest màster desenvolupa el seu programa combinant les lògiques empresarials, socials i mediambientals, potenciant el concepte de territori socialment responsable. Aquest màster universitari oficial, amb 14 anys d'experiència en el desenvolupament de l'economia solidària i la responsabilitat social corporativa (RSC), està dirigit a la promoció de l'eficiència a l'entorn de les societats cooperatives, de les ONG i de la gestió dels programes de cooperació al desenvolupament. Existeix la possibilitat de cursar el programa a distància, mitjançant l'accés telemàtic a temps real a l'aula on s'imparteix el programa, en la facultat de Ciències Socials de la UAO CEU.

MÀSTER UNIVERSITARI EN EMPRENEDORIA I INNOVACIÓ SOCIAL (MEINS)

Centre / Universitat: Facultat d'Economia i Empresa, **Universitat Autònoma de Barcelona**

Comunitat Autònoma: Catalunya

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://espainnova.uab.cat/es/meins>

El Màster contribueix a cobrir les funcions bàsiques de la universitat quant a formació, investigació, i transferència de coneixement a la societat en l'àmbit de l'emprenedoria social. Formació, a partir dels diferents mòduls del màster; investigació, a partir dels TFMs (i possibles tesis doctorals derivades dels TFMs); transferència, a partir de les pràctiques externes i els projectes que es desenvolupen.

MÀSTER UNIVERSITARI EN INNOVACIÓ SOCIAL I DINÀMIQUES DE CANVI

Centre / Universitat: **Universitat d'Alacant**

Comunitat Autònoma: Comunitat Valenciana

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://web.ua.es/es/masteres/innovacion-social-y-dinamicas-de-cambio/>

El Màster en Innovació Social i Dinàmiques de Canvi proporciona la formació necessària per a posar en marxa projectes reals d'innovació, aplicables tant a la realitat empresarial i comercial, en l'àmbit industrial, com a la millora i canvi de les institucions i serveis de l'administració pública i del tercer sector.

L'alumnat aprofundirà en el maneig de les teories, metodologies i tècniques que constitueixen el nucli operatiu d'aquesta mena de processos, convertint-se en egressats capaços de cobrir la demanda creixent d'empreses, institucions i serveis públics, en relació amb els seus equips d'innovació. Així mateix, s'oferiran els recursos tècnics i estratègics que permeten l'avaluació de l'escalabilitat i sostenibilitat de projectes d'innovació social i empresarial o de producte.

MÀSTER UNIVERSITARI EN COOPERACIÓ AL DESENVOLUPAMENT, GESTIÓ PÚBLICA I DE LES ONGD Centre / Universitat: Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia, **Universitat de Granada**

Comunitat Autònoma: Andalusia

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://masteres.ugr.es/cooperacion-desarrollo-gestion-publica-ongds>

Aquest Màster Oficial es configura com un dels més consolidats i de major trajectòria acadèmica dels quals s'ofereixen actualment en les Universitats Públiques espanyoles en aquesta especialitat. A més de les 10 edicions realitzades com a títol propi de la Universitat de Granada, a partir del Curs 2009-2010 es va començar a oferir com a Màster Oficial de la Universitat de Granada. Amb aquesta titulació de Màster, la Universitat de Granada ofereix un programa de postgrau intel·lectual i professionalment rigorós per a aquelles persones els interessos presents de les quals o futurs es troben en l'àmbit de la cooperació internacional. Aquesta proposta formativa pretén oferir uns coneixements i unes pràctiques que més endavant garantisquen un desenvolupament més eficaç en l'àmbit de la cooperació. Cal destacar que des del caràcter professionalitzant del màster es pretén dotar als qui el cursen, d'instruments, habilitats i competències professionals claus per a comprendre la cooperació internacional per al desenvolupament. És important entendre els àmbits i entorns on la cooperació es duu a terme, com és el seu exercici, i quins són claus per a una gestió eficaç i la posada en marxa de polítiques i projectes de cooperació.

MÀSTER UNIVERSITARI EN DIRECCIÓ I ADMINISTRACIÓ EN ECONOMIA SOCIAL I COOPERATIVISME Centre / Universitat: **Universitat Catòlica d'Àvila**

Comunitat Autònoma: Castella i Lleó

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster oficial

Modalitat: Presencial

Web: www.ucavila.es

Un postgrau oficial d'àmbit nacional dirigit a socis membres del Consell Rector, directius del sector de l'economia social i cooperativisme, comandaments intermedis i joves professionals que desitgenx adquirir i perfeccionar els coneixements i habilitats directives necessàries per a desenvolupar una reeixida carrera professional en el sector de les empreses d'Economia Social.

BACHELOR IN TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND SOCIAL IMPACT - BITLASI Centre / Universitat: Esade Barcelona, **Universitat Ramón Llull**

Comunitat Autònoma: Catalunya

No. Crèdits ECTS: 240,0 (4 cursos)

Nivell acadèmic: Grau oficial

Modalitat: Presencial

Web: <https://www.esade.edu/bachelor/es/programas/transformational-leadership-and-social-impact>

El Grau en Lideratge Transformador i Impacte Social (BITLASI) és un trajecte d'aprenentatge interconnectat per a ser un expert en negocis, entrepreneurship, humanitats i tecnologia, capaç de transformar el món per a fer-lo millor. Un grau en business que trenca motles quant a la seua metodologia i el seu contingut. Des del primer curs, integra temàtiques i habilitats de diferents àmbits del coneixement a través de múltiples estils de formació, experiències i ecosistemes d'aprenentatge. Durant l'últim curs, s'apliquen tots els coneixements adquirits en el projecte final: la creació d'una start-up amb impacte social.

ALTRES PROGRAMES

EXPERT UNIVERSITARI EN DIRECCIÓ D'EMPRESES D'ECONOMIA SOCIAL

Centre / Universitat: **Universitat de Saragossa**

Comunitat Autònoma: Aragó

No. Crèdits ECTS: 12,0

Nivell acadèmic: Estudi Propi

Modalitat: En línia

Web: <https://eudees.unizar.es/>

Amb una trajectòria de 18 edicions d'experiència, el Postgrau EUDEES d'Expert Universitari en Direcció d'Empreses d'Economia Social s'ofereix en format 100% en línia, de gener a juny de 2024. El postgrau EUDEES és l'única eina formativa d'educació superior d'Economia Social a Aragó. El seu objectiu és fomentar la creació d'empreses d'Economia Social (cooperatives, societats laborals, empreses d'inserció i altres organitzacions socials) en dita Comunitat i el finançament i professionalització de les ja existents, complementant l'activitat formativa que ja realitzen les pròpies organitzacions.

DIPLOMA D'EXPERT EN DIRECCIÓ I GESTIÓ D'EMPRESES COOPERATIVES I D'ECONOMIA SOCIAL

Centre / Universitat: **Universitat de Navarra**

Comunitat Autònoma: Navarra

No. Crèdits ECTS: 15,0

Nivell acadèmic: Estudi Propi

Modalitat: Presencial

Web: <https://www.unavarra.es/fundacionuniversidadsociedad/formacion/titulos-propios-de-la-universidad/economia-y-empresa?contentid=266419>

A Navarra, malgrat el molt rellevant pes de les empreses d'economia social en el teixit productiu de la Comunitat Foral, no existien estudis ni programes de nivell universitari que recolliren en la seua integritat una formació específica en cooperatives i empreses d'aquesta naturalesa. Així doncs, la Universitat Pública de Navarra, a sentir comuna amb l'Associació d'Empreses d'Economia Social de Navarra (ANEL) i el suport exprés a aquest sector empresarial per les autoritats de la Comunitat Foral de Navarra, van apreciar la necessitat d'oferir aquest títol propi. En la seua oferta de tercera edició per al curs 2023/2024, a més d'acollir a egressats universitaris, es troba dirigit a estudiants als quals reste per superar un màxim de trenta crèdits ECTS; tot això sota les activitats de l'acabada de crear "Catedra Economia Social i Cooperativisme" que busca fomentar l'interés per l'economia social com a model de gestió empresarial a través de la promoció de la investigació, el coneixement a les aules i la transferència cap als agents socials i econòmics.

PROGRAMA SUPERIOR DE GESTIÓ I MEDICIÓ DE L'IMPACTE SOCIAL

Centre / Universitat: **Universitat Pontifícia Comillas**

Comunitat Autònoma: Madrid

No. Crèdits ECTS: 20,0

Nivell acadèmic: Estudi Propi

Modalitat: Híbrida / Mixta

Web: <https://www.comillas.edu/postgrado/programa-superior-de-gestion-y-medicion-del-impacto-social>

Ens trobem davant una nova necessitat del mercat que demanda persones capaces de transformar i gestionar empreses i organitzacions cap a la generació de negocis i activitats amb impacte social. Aquest programa té com

a principal objectiu proporcionar una formació que cobrisca els principals aspectes de la gestió i el mesurament de l'Impacte Social d'empreses i organitzacions, amb la finalitat d'ajudar la societat espanyola a conèixer i entendre els beneficis de la inversió d'impacte, la filantropia empresarial i les seues mètriques. Per a aconseguir-ho, el programa ofereix els materials necessaris per a l'adquisició d'un alt nivell de coneixement, amb la pretensió d'ajudar a crear un perfil professional de referència en un sector encara mancat d'ells.

CURS D'EXPERT EN EMPRENEDORIA I INNOVACIÓ SOCIAL

Centre / Universitat: **UNED – Universitat d'Educació a Distància**

Comunitat Autònoma: Estatal

No. Crèdits ECTS: 6,0

Nivell acadèmic: Estudi Propi

El propòsit d'aquest curs és explorar les múltiples dimensions de la creació i desenvolupament de noves empreses socials i fomentar la innovació i les noves formacions d'aquest tipus de negocis en entorns independents i corporatius. El curs se centra en l'estudi de la iniciativa emprenedora social, entesa com el procés d'utilització d'habilitats empresarials per a donar solució a problemes socials. Aquestes empreses amb o sense ànim de lucre tenen una missió social i busquen ser financerament independents o rendibles.

El curs està dissenyat per a ensenyar als alumnes tots els aspectes del procés tradicional de planificació empresarial, en el context i amb especial atenció als reptes de la creació de negocis socials. Entre els continguts s'inclou l'avaluació d'oportunitats, models de negoci en el sector social, l'adquisició dels recursos financers necessaris per a desenvolupar una nova empresa, els intercanvis entre rendibilitat financera i rendibilitat social, el mesurament i gestió de l'impacte social i la importància de les xarxes i la comunicació del projecte d'emprenedoria social.

MÀSTER EN DIRECCIÓ DE COOPERATIVES AGROALIMENTÀRIES - MBA

Centre / Universitat: **CEGEA - Universitat Politècnica de València**

Comunitat Autònoma: Comunitat Valenciana

No. Crèdits ECTS: 60,0

Nivell acadèmic: Màster Propi

El seu objectiu és aportar als titulats i a professionals del sector agroalimentari i del sector de les cooperatives una visió global i estratègica de la gestió empresarial en cooperatives, treballant les habilitats directives i tècniques de direcció i gestió, contribuint, de manera efectiva, a l'actualització i millora de la gestió d'estes; facilitant l'adaptació a les noves necessitats generades per l'augment de la competitivitat empresarial i la internacionalització dels mercats.

El Màster (així com els seus Diplomes d'Especialització i Expert Universitari que té associats) va dirigit als Titulats universitaris en diferents perfils: Grau d'Enginyeria Agroalimentària i del Medi rural, Grau en Ciència i Tecnologia dels Aliments, ADE, GAP, Dret i altres estudis universitaris amb interès en treballar en cooperatives. D'especial interès per a socis, tècnics i membres de cooperatives, professionals que vulguen complementar la seua formació en administració i direcció d'empreses, interessats en la gestió i participació en les cooperatives.

Taula redona de l'Acte de Clausura de la IV Setmana Universitària de l'Economia Social 2023.

D'esq. a dta. Iratxe Amiano, Carlos Romá, Rafael Chaves (moderador), Raquel Ortega i Eduardo Miranda (tècnic).

OPORTUNITATS DAVANT LA NOVA NORMATIVA UNIVERSITÀRIA

Aquest apartat recull les ponències realitzades en la taula redona de l'Acte de Clausura de la **IV Setmana Universitària de l'Economia Social 2023**, que es va celebrar en la Universitat Politècnica de València el passat 30 de març de 2023¹.

L'objectiu que va tindre la taula redona s'estén al d'aquest apartat: generar coneixement sobre les eines que apareixen en l'horitzó normatiu de les Universitats espanyoles perquè els diferents actors especialitzats en economia social pogueren decidir, en funció de la seua capacitat, els seus recursos i del context específic de la Universitat de referència en el seu territori, els camins adequats per a incrementar la presència de l'economia social tant en la formació reglada com en les connexions entre universitat i realitat soci-empresarial del territori.

Per a això, es va convidar a persones que actualment, o bé estan assumint responsabilitats en diferents universitats i han mostrat el seu coneixement en àmbits específics abordats per la normativa uni-

versitària, o bé han investigat i reflexionat sobre aquests temes en la seua carrera acadèmica. Així, en la taula redona van participar **Raquel Ortega Lapedra**, directora de secretariat en el Vicerectorat de Política acadèmica en la Universitat de Saragossa, **Carlos Romá Mateo**, director acadèmic de Formació Permanent a la Universitat de València, i **Iratxe Amiano Bonatxea**, investigadora de l'Institut HEGO de la Universitat Pública del País Basc / EHU, als qui agraïm la seua disponibilitat per a participar en aqueixa taula redona i l'esforç d'adaptar l'allí exposat en els textos que, seguint l'ordre d'exposició en aquella taula redona, es presenten a continuació i a partir dels quals (investigadors vinculats a CIRIEC España, estructures de la Xarxa ENUIES, i entitats representatives de l'economia social, entre altres agents, puguen establir estratègies per a aconseguir el mandat de la recent Llei orgànica del Sistema Universitari per a promoure l'economia social en el context universitari.

1.- El vídeo complet de l'Acte de Clausura de la IV Setmana Universitària de l'Economia Social 2023 està disponible en el compte de Youtube de CIRIEC Espanya, en el següent enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=oTON2o5h5TM>

OPORTUNITATS I REPTES DE L'ECONOMIA SOCIAL EN EL NOU MARC LEGISLATIU UNIVERSITARI

Raquel Ortega-Lapedra

Directora d'Estudis de Grau de la Universitat de Saragossa

La recent Llei orgànica del Sistema Universitari (LOSU) posa de manifest en el seu Títol I com entre les funcions de la universitat es troben aspectes relatius a la contribució al benestar social, al progrés econòmic, i a la cohesió de la societat i de l'entorn territorial en què estiguen inserides les mateixes, així com al desenvolupament de la cultura de l'emprenedoria a través de fórmules societàries d'economia social.

És la primera vegada que en una llei universitària apareix de manera explícita la referència a l'economia social com una de les funcions de la institució, animant a la participació de la comunitat universitària i de la ciutadania en activitats promogudes per entitats de voluntariat i del tercer sector que es trobe en línia amb els principis i valors del sistema universitari.

En aquest sentit, sorgeix una oportunitat de recupear el pensament crític universitari i veure l'evolució de la ciència econòmica des dels dos costats de l'espill.

D'altra banda, la LOSU també posa de manifest el creixent interès pel desenvolupament de les microcredencials com una forma àgil de formació que ens demanda el nostre entorn. Aquestes microcredencials estan ja articulades en moltes de les titulacions universitàries, encara que amb noms diferents. De nou, pot ser una oportunitat per a oferir formació als demandants d'un tema específic d'interès siga de titulacions universitàries o professionals.

Prèviament a la LOSU, el Reial decret 822/2021, del 28 d'octubre, estableix els requisits per a la creació de titulacions universitàries i la seua verificació, així com els procediments per a la modificació, el seguiment i l'extinció d'aquestes titulacions. Aquest decret estableix els criteris generals per al disseny de plans d'estudi i assignatures, però no especifica directament les assignatures que han d'incloure's en cada titulació.

Dit això, la implementació d'assignatures d'Economia Social en les titulacions universitàries dependrà de diversos factors, incloent-hi les decisions específiques de les universitats i facultats en el sentit de prendre la decisió de donar visibilitat a aquesta temàtica que en molts casos ja es desenvolupa de manera informal en moltes de les assignatures i activitats que s'implementen en les titulacions.

Però en tot cas, per a implementar assignatures d'Economia Social en les titulacions universitàries, és

necessari que les universitats i facultats consideren la rellevància i el desenvolupament coherent d'aquest tema en el context local i nacional. A més, es requereix la col·laboració de professors i experts en economia social per a desenvolupar els continguts de les assignatures i garantir la qualitat de l'ensenyament, així com detectar el professorat que incorpora els valors i principis de l'economia social en les seues assignatures, fins i tot sense ser conscients d'això, per a visibilitzar aquesta labor.

És important destacar que, encara que el Reial decret 822/2021 estableix els criteris generals, cada universitat té una certa autonomia per a dissenyar els seus plans d'estudi i determinar les matèries o assignatures que inclouen en les seues titulacions. Per tant, en cas de l'Economia Social, com en altres matèries, algunes universitats i centres podran optar per incorporar matèries o assignatures referents a aquells temes que consideren que cal desenvolupar en els seus programes, atesa l'evolució socioeconòmica de l'entorn i dels individus mentre que unes altres podrien no fer-ho.

A nivell estratègic, el nou RD hauria de prendre's com una oportunitat per a desenvolupar itineraris acadèmics flexibles i concordes amb els paradigmes actuals. Per a això, les estructures curriculars que es posen de manifest en l'RD permeten construir camins específics en els quals encaixar matèries, assignatures, esments o especialitats dedicades a una temàtica concreta.

Així les titulacions poden incorporar assignatures (com la d'Economia Social, en el seu cas) dins del marc del Reial decret 822 en les titulacions universitàries, amb diferents opcions:

- **Esments o Especialitats.** El Reial decret 822 permet el desenvolupament d'esments per al cas dels graus, o especialitats per al cas dels màsters. Els esments o especialitats són intensificacions curriculars dins de les titulacions entorn d'un aspecte formatiu determinat del conjunt de Resultats d'Aprenentatge que conforma el pla d'estudis. D'aquesta manera els esments en el cas dels graus suposaran com a mínim un 20% de la càrrega creditícia de la titulació situant-se en un màxim del 50% per al cas dels màsters; adicionalment es pot com-

pletar aquest esment amb el treball fi de titulació i pràctiques externes.

- El pensar estratègicament i fora de la caixa pot fer que siga possible dins de la normativa vigent incorporar en el disseny de qualsevol titulació esmentes amb una temàtica totalment diferent al desenvolupament curricular del títol, de nou sorgeix una altra oportunitat.

- L'esment dual apareix amb força en les titulacions universitàries com un projecte formatiu comú que es desenvolupa de manera complementària en el centre universitari i en una entitat col·laboradora siga empresa, organització social o sindical, institució o administració). Una opció interessant per a desenvolupar de manera pràctica i molt aplicada determinades disciplines com és la que ens ocupa. És necessari recordar que aquesta opció suposa una activitat laboral retribuïda.

- Assignatures optatives. Poden sorgir com una eina d'interdisciplinarietat, ja que moltes universitats tenen un nombre determinat d'assignatures optatives de caràcter transversal o específic que els estudiants poden triar segons els seus interessos en qualsevol titulació que estiguen cursant. Així les titulacions tenen el repte d'oferir assignatures de qualsevol temàtica que siguin atractives per als estudiants de la comunitat universitària.

- Els Programes de doble titulació on es considera el disseny de programes acadèmics de simultaneïtat de dues titulacions en els quals pot tindre cabuda l'Economia Social.

- En aquest disseny de titulacions també es poden oferir programes oberts de Grau amb la finalitat de cursar assignatures de dues o més títols de Grau que pertanguen al mateix àmbit de coneixement o afins a fi de flexibilitzar la formació inicial.

- Si fem un pas més enllà la col·laboració amb altres universitats nacionals i fora de les nostres fronteres ens permet de nou plantejar programes conjunts beneficiant-nos de la multiculturalitat.

En aquest context, els departaments universitaris poden jugar un important paper a l'hora de proposar

itineraris, matèries, assignatures, esments o especialitats centrades en aquesta temàtica. Aquesta proposta, que també es pot convertir en microcredencial, donant així major visibilitat a unes certes matèries o assignatures requeriran d'un treball previ per part d'aquests.

D'una banda, és necessari realitzar una investigació exhaustiva sobre la rellevància i demanda d'una determinada matèria en el context local on es desenvolupa, sense oblidar que l'oferta en Economia Social o qualsevol altra temàtica ha de pivotar entorn del perfil de diplome de l'estudiant. Així, és important recopilar dades i evidències que recolzen la necessitat d'incloure aquesta disciplina en les titulacions, a més cal justificar com aquesta complementa i enriqueix els resultats d'aprenentatge dels estudiants en el seu camp d'estudi.

Per un altre, és important fer una anàlisi del pla d'estudis existent, la qual cosa suposa revisar el pla d'estudis de la titulació en qüestió dins del marc del Reial decret 822. A continuació, identificar les assignatures obligatòries, els esments o especialitats existents, i les assignatures optatives disponibles. I, amb tots aquests elements damunt de la taula, avaluar com es podrien integrar les assignatures d'Economia Social dins d'aquesta estructura.

Però, òbviament, no tan sols és l'estructura. Desenvolupar els continguts específics de les assignatures d'Economia Social que es proposen implica que aquests han d'estar alineats amb els objectius i competències generals de la titulació i complir amb els criteris de qualitat acadèmica per a plasmar-los després en les guies docents. I així, cal seleccionar els temes clau a tractar, definir els objectius d'aprenentatge i establir els mètodes d'ensenyament i avaluació adequats.

En definitiva, les oportunitats són moltes, però també és important destacar que aquest procés pot variar segons les polítiques i procediments específics de cada universitat. Per tant, és fonamental consultar els reglaments i protocols interns de cada institució, per a adaptar aquestes propostes als requisits particulars.

FORMACIÓ AL LLARG DE LA VIDA: UNA PER A TOTS, I TOTS PER A UNA

Ángeles Solanes Corella

Vicerectora de Formació Permanent, Transformació Docent i Ocupació, Universitat de València

Carlos Romá Mateo

Director Acadèmic de Formació Permanent, Universitat de València

És innegable l'evolució que han patit les universitats des del seu origen. No obstant això, aquesta evolució ha estat marcada al seu torn per llargs períodes d'estancament, durant els quals les metodologies docents, els objectius generals i les possibilitats d'accés a les universitats s'han caracteritzat per un hermetisme que ha frenat el seu desenvolupament. En el moment actual ens trobem amb institucions que es prenen d'emfatitzar el concepte de «universalitat» que el seu propi nom implica, que investiguen i innoven, no sols en la manera d'ensenyar, sinó de dirigir-se i gestionar-se. Però, sobretot, que s'obren a la societat oferint als ciutadans i ciutadanes la possibilitat de formar part d'una comunitat global. La universitat del segle XXI pretén per tant aspirar a aqueixa internacionalització i abast que entre altres coses la transformació digital de l'ensenyament està facilitant.

Si existeixen tres pilars sobre els quals sustentar totes aquestes aspiracions de les universitats modernes aquests serien l'ensenyament superior, la investigació, i la transferència del coneixement. El primer i més obvi objectiu és formar a persones que puguin desenvolupar les competències necessàries per a exercir les labors professionals que donen forma a les nostres societats; missió que, per òbvia, no és menys complexa, atès que una de les característiques del món global, digital i en constant canvi és el sorgiment de noves professions i la transmutació de moltes ja existents. És ací on entra en joc el segon dels objectius, el de la investigació: una universitat que no investiga és una universitat morta, estàtica, sotmesa a uns valors i regles del joc en els quals no pot participar. El coneixement en les universitats no sols s'imparteix: es crea, es descobreix i es desenvolupa. La universitat és, per tant, al mateix temps, font i generadora de coneixement. Però la labor de la institució és transferir aquest coneixement, i no sols als seus propis estudiants, sinó a la societat completa. Entra en joc el tercer pilar sobre el qual se sustenta la missió actual de les universitats i que està cobrant especial rellevància en l'actualitat, la transferència del coneixement, que abasta molts fronts, àmbits i

aplicacions diferents. És en aquest context on es revela el potencial de les universitats per a transferir coneixement, no sols a través de la creació d'empreses i ocupació o de la comunicació social de les investigacions, sinó a través de l'oferta d'ensenyaments complementaris que posen en contacte empresa, docents, estudiants i professionals, ocupadors i empleats (potencials o de facto). Sens dubte és el vessant més social de quanta oferta formativa puga oferir una universitat, i és per això que camps com el de l'Economia Social han posat la seua mirada en les noves eines que estan començant a desenvolupar-se i que són el focus d'aquest comentari: les microcredencials o microcrèdits universitaris.

D'on ve aquest creixent interès per obrir la universitat a la societat, per transcendir els graus i postgraus universitaris per a oferir formació de curta duració i a la qual puguin accedir tot tipus de col·lectius? Podem trobar antecedents en la Comunicació de la Comissió al Parlament Europeu del 10 de març de 2020, "Un nou model d'indústria per a Europa" on s'indica que «tan sols en els pròxims cinc anys, cent vint milions d'uropeus hauran de millorar les seues capacitats o reciclar-se professionalment». En un altre comunicat europeu de novembre de 2020 s'emfatitza la necessitat de «mantindre vies flexibles i obertes com a part de la inspiració del procés de Bolonya». Han passat 20 anys des que es plantara la llavor del procés de Bolonya, i encara que poden donar-se per descomptades les bases d'un Espai Europeu d'Educació Superior relativament consolidat (més en uns aspectes que en uns altres) el món continua canviant ràpidament (i abasta més que el «vell continent»). La revolució digital i la incorporació de les Tecnologies de la Informació i la Comunicació al nostre dia a dia (accelerades per la recent pandèmia) han promogut la creació de nous espais i metodologies formatives que s'emmarquen en el que es coneix com a formació al llarg de la vida (lifelong learning, LLL) que es reflecteix en la nostra normativa d'universitats com a cursos de formació permanent i formació contínua. I dins d'aquesta oferta destaca l'aparició d'un nou concepte

de curs, de curta duració, però acreditat per les universitats, anomenat microcredencial. Es defineixen les microcredencials (anomenades a vegades microcrèdits) de manera àmplia com una prova del resultat de l'aprenentatge adquirit en una experiència de curta duració. Es tracta de cursos oferits i certificats per universitats, estructurats entorn de crèdits ECTS, i caracteritzats per la seua flexibilitat, dinamisme i estar dissenyades des de la seua mateixa concepció per a cobrir necessitats específiques de l'estudiantat al qual van dirigides.

Com s'emmarquen les microcredencials en el context de la nostra legislació d'ensenyament superior? La primera regulació (i encara vigent) ve donada en el Reial decret 822/2021 el capítol del qual VIII està centrat en l'organització i definició de la formació permanent. Aquest Reial decret defineix un espai específic per a ensenyaments propis encaminats a millorar la inserció laboral dels ciutadans i ciutadanes sense titulació universitària; i és ací on apareixen les microcredencials o micromòduls, de menys de 15 crèdits ECTS de duració. Manifestant la flexibilitat de la qual parlàvem abans, aquestes propostes es poden oferir també a titulats universitaris, contribuint a millorar i reforçar els currículums dels graduats de manera ràpida, molt concreta, i amb capacitat per a apilar cursos de cara a convalidar, en el futur, la quantitat de crèdits acumulats en una mateixa àrea de co-neixement.

L'ona de les microcredencials ha començat ja en diferents països del nostre entorn europeu, amb l'objectiu afegit d'intentar potenciar encara més l'intercanvi d'estudiants i professionals que es va iniciar amb el Pla Bolonya. Les nostres universitats estan començant a explotar la fórmula, i des de la Universitat de València, a Maig de 2023, ja s'han realitzat al voltant d'una vintena de microcredencials, cursos d'entre 1 i 15 crèdits ECTS de totes les àrees temàtiques. La majoria d'elles (entre un 80 i 90%) s'han realitzat en format virtual o híbrid, i moltes d'elles en col·laboració amb empreses i institucions que busquen realitzar formació molt concreta i específica per a nínxols professionals ben definits. L'oferta continua ampliant-se i cada vegada més títols es creen en col·laboració amb institucions externes a la universitat —no sols de l'entorn europeu sinó iberoamericanes, i fins i tot països asiàtics— que veuen en la regulació més àgil sobre la qual se sustenten aquestes ofertes formatives un canal molt útil per a crear relacions entre les nostres universitats, així com un focus per a l'ocupació futura dels nostres estudiants.

Quin és el futur esperable per a les microcredencials? Podrà la seua promesa de flexibilitat i dinamisme complir amb les expectatives de personificar l'esperit de la formació al llarg de la vida? Queden molts reptes encara per a aconseguir que el potencial del format de microcredencial s'esprema al màxim; però la nova Llei orgànica del Sistema Universitari aposta, ja en el seu preàmbul, perquè les universitats siguen una mica més que espais de formació per a joves i reforcen la capacitat de «servei al conjunt de la societat per a aconseguir una Universitat de totes les edats» i «plantejar camins de transformació i innovació de manera compartida». La mateixa Llei defineix com a cinqué punt, en la seua definició dels títols universitaris, «la formació al llarg de la vida desenvolupada a partir de diferents modalitats d'ensenyament entre les quals destaquen les microcredencials, micromòduls o altres programes de curta duració». Sembla, doncs, una aposta per aquesta obertura de les universitats cap a la societat amb la qual hem començat aquest text, relacionant-la amb el concepte de transferència i, fins i tot, proposant ampliar la possibilitat a les persones sense titulació universitària d'accedir a estudis de formació permanent.

La formació al llarg de la vida és un ampli ventall en el qual no existeix una, sinó moltes possibilitats formatives per a complir amb aquesta missió de transferència i obertura de les universitats; dins d'aquest ventall, les microcredencials estan concebudes per a complementar perfils formatius i acostar-se a col·lectius normalment exclosos del circuit dels estudis universitaris.

Un dels principals reptes és, en definitiva, adaptar l'oferta formativa a les necessitats canviants del mercat laboral. La universitat ha d'estar en constant actualització per a oferir programes i cursos que possibiliten desenvolupar habilitats i competències que permeten ser competitius en el mercat laboral actual. Això implica una major flexibilitat i adaptació a les noves tecnologies i models de treball. Afrontar aqueix desafiament de fomentar la cultura de l'aprenentatge permanent permetrà consolidar una Universitat oberta i excel·lent.

L'esperit de la frase que Alejandro Dumas va associar per sempre en l'imaginari col·lectiu amb la solidaritat, la companyonia i la col·laboració per a aconseguir objectius ambiciosos sense deixar a ningú arriere personifica perfectament l'ideal amb el qual han nascut aquestes propostes; queda molt camí per recórrer, però sens dubte la universitat del futur també porta camí de ser «una per a tots».

UNIVERSITAT I ECONOMIA SOCIAL. NOVES OPORTUNITATS DAVANT LES NOVETATS LEGISLATIVES

Iratxe Amiano Bonatxea

Institut HEGOA – Universitat Pública del País Basc / EHU

La universitat ha demostrat la seua capacitat per a mantindre's com un agent social protagonista des de l'edat mitjana, al llarg de la història, aquestes entitats han anat evolucionant alhora que ho feia el seu propi entorn, adaptant la seua missió i les seues funcions a dinàmiques socials canviants, i a les demandes provinents dels grups més influents a cada moment, foren aquests sectors eclesiàstics o laics, públics o privats.

No podem oblidar que les universitats són part de la societat en la qual es desenvolupen, per la qual cosa la seua activitat es veu afectada pels canvis que es van produint en l'entorn, i per a sobreviure, la universitat, s'ha anat adaptant.

Actualment, la nostra institució es troba en moment de crisi, es tracta d'una crisi amb diferents dimensions que comença a la fi del segle passat, quan el mercat va començar a envair progressivament l'espai universitari, i que De Sousa ha caracteritzat com a crisi d'hegemonia, de legitimitat i institucional. Una crisi, que, en part, ve provocada per una retirada de l'Estat, i la necessitat de buscar fons per al seu finançament a través del mercat.

La crisi d'hegemonia sorgeix a conseqüència de les tensions que es generen en intentar mantindre el paper que venia exercint la universitat en la societat de finals del segle passat, i el nou rol que sembla atribuir-se-li en l'actualitat. Durant molt de temps, la universitat va ser una institució amb una marcada identitat, que constituïa tot un referent en la generació i transmissió de coneixement, i gaudia d'una àmplia llibertat acadèmica i capacitat crítica. No obstant això, en el context actual que s'està imposant, la universitat es converteix en un agent més, que competeix amb uns altres (empreses, centres tecnològics, etc.) per fer-se un buit en el mercat del coneixement, en el mercat de l'educació superior, en un mercat globalitzat.

Al mateix temps, el context actual està posant en dubte la legitimitat de la universitat donades les importants mancances mostrades a l'hora de donar resposta als reptes i necessitats del moment. La universitat té dificultats evidents per a donar resposta als canvis que es plantegen, en un context en el qual la

globalització està imposant nous paràmetres de referència que requereixen una redefinició del paper de les universitats en la societat, obligant-los a transcendir del nacional cap al global amb perspectives multidisciplinàries que aborden la dimensió econòmica, però també la mediambiental i la social. Els greus problemes existents en diferents àmbits precisen, cada vegada més, plantejaments que superen el marc de l'estat-nació, que siguen capaces de pensar també en termes locals i globals, així com d'aportar respostes que no siguen merament tècniques, la qual cosa hauria de reflectir-se en canvis en el relacionat amb la docència, la investigació i la pròpia relació de les universitats amb la societat.

I finalment, quant a la seua gestió i funcionament, s'està posant en qüestió l'especificitat organitzativa de la universitat, en imposar-se-li models de gestió propis d'altres organitzacions i entitats, considerades més eficients des del punt de vista mercantil. En aquestes circumstàncies, la universitat pateix una crisi institucional com a resultat de la contradicció que es dona entre la reivindicació d'autonomia en la definició de valors i objectius de la universitat, i la pressió creixent per a sotmetre-la a criteris de l'eficiència i la productivitat de naturalesa econòmica.

Així, la universitat contemporània es troba en un procés de transformació i crisi que afecta la seua legitimitat, al rol que exerceix en la societat i a la seua pròpia identitat. La societat ha perdut la confiança que la universitat es comporte com aqueix "poder intel·lectual" que la societat necessita perquè l'ajude a reflexionar, comprendre i actuar.

I en aquest context es redacta i s'aprova la Nova Llei que regularà les regles de joc del sistema universitari. La LOSU, en el seu preàmbul, assenyala que la universitat actual, ha de renovar-se per a acompanyar a les transformacions i reptes socials, culturals, tecnològics, mediambientals, científics del context.

"Les universitats són i han de continuar sent el far que projecta al món els valors d'Europa: valors democràtics, de drets socials, d'igualtat i de reconeixement de la diversitat, assegurant també la seua, cada vegada, major aportació a les necessitats i reptes socials" ha afirmat el ministre Joan Subirats en

la seua intervenció de presentació de la Llei en seu parlamentària.

No obstant això, hi ha qui opina que el text de la Llei és un còctel de correcció política i promeses irrealitzables, ja que es parla de la universitat com a lloc per a promocionar la universalitat i la riquesa lingüística, sense descurar el desenvolupament local, la cohesió territorial i el canvi climàtic, es parla de construir una universitat més equitativa.

Sobre el paper, la nova LOSU, mostra una universitat més oberta a la societat, defineix a les universitats com a institucions de docència, investigació, transferència, i afegit també l'intercanvi de coneixement. Posa en valor, per tant, l'intercanvi de sabers amb altres agents. Intercanvi, que, en el cas de l'economia social, suposa, a més compartir i fer un treball col·laboratiu en diferents àmbits.

Tanmateix, això no és nou, en últimes dècades els agents de l'Economia Social i la Universitat han afermat els àmbits de col·laboració. En aquest sentit, les universitats deleguen la seua funció de formació en l'Economia Social, quan l'alumnat realitza les seues pràctiques en entitats de l'economia social. I, d'altra banda, en la universitat adquireixen la seua formació tècnica persones qualificades, que formen o formaran part de l'equip de treball de les entitats de l'economia social.

En el pla de la investigació també hi ha col·laboracions especialment fructíferes, entre la universitat i els agents de l'Economia Social. No podem oblidar que la pròpia Estratègia Espanyola d'Economia Social fa esment, de manera explícita, a la necessitat d'articular projectes innovadors amb alt valor tecnològic, a través de convenis amb universitats. Aqueixa estratègia, també incideix en el foment de la transferència de coneixements entre les empreses d'economia social, la universitat i altres organitzacions especialitzades en investigació, donant lloc a acords amb vocació de continuïtat.

En l'àmbit de la missió de transferència, també hi ha existeixen experiències consolidades, mostra d'això és la creació de càtedres, instituts, observatoris, etc.

I finalment, m'agradaria destacar el paper que pot o de deure jugar l'Economia Social en la governança de les universitats. Nombrosos estudis i dictàmens mostren els avantatges que presenta l'economia social per a la consecució de les polítiques públiques, i en el cas la participació de l'Economia Social en la presa de decisions de les universitats estem segurs, que aquesta participació resultaria especialment enriquidora.

La societat reclama de les universitats un paper més actiu en la resolució de les necessitats de l'entorn.

No obstant això, perquè les universitats assumisquen aqueix rol, és necessari que es genere un espai que vincule la Universitat i la Societat de manera fluida, on la seua opinió pugui ser transmesa i tinguda en compte en l'àmbit universitari.

Diferents autors han estudiat les tendències mundials en la governança universitària, interessant-se per la forma en la qual els governs planifiquen i dirigeixen el sector de l'educació superior. Entenen que la governança fa relació a les estructures, processos i activitats relacionades amb la planificació i direcció de les institucions i les persones que treballen en l'educació superior; observa que les propostes de reforma en l'àmbit de la governança de l'educació superior que s'han posat en marxa al començament del Segle XXI segueixen un patró comú, destacant els següents elements com a característics del procés: Una legislació que deixa clar que les universitats són entitats autònomes; La retirada de l'Estat en unes certes funcions de control i gestió, retornant la responsabilitat a les pròpies universitats; i en paral·lel, la creació d'organismes intermediaris o agències per a dur a terme algunes de les funcions concretes de control i supervisió financer en el sector de l'educació superior.

I precisament amb aquest objectiu, els Consells Socials s'incorporen al sistema universitari espanyol com a òrgans obligatoris per al cas de les universitats públiques l'any 1983. La creació de la figura del Consell Social forma part d'una estratègia de bona governança, sent considerat com un mecanisme d'intervenció i control permanent de la gestió de les institucions d'educació superior.

Hem estudiat les funcions, la composició dels Consells Socials en l'Estat espanyol. I estem convençuts que l'Economia Social hauria de prendre un paper més actiu en aquest. Pensem que l'Economia Social i les institucions d'educació superior comparteixen visió i valors, per la qual cosa resultaria oportú que es promoguera la participació directa de l'Economia Social en la composició d'aquest òrgan de govern.

Alguns estudis, redactats en el si de la Conferència de Consells Socials, ja l'any 2016 reclamaven una revisió de les normatives autonòmiques dels Consells Socials, que s'adaptara a la normativa vigent, i es reivindicava que les normes definisquen al Consell Social com el que és en la realitat jurídic-universitària: un vertader òrgan de govern.

Amb l'entrada en vigor de la LOSU, esperem que es produïska un desenvolupament normatiu que afecte les funcions, a la composició, al funcionament i a la missió d'aquest òrgan de govern, que com la Llei assenyala, és l'òrgan de representació de la societat en la universitat. Això pot ser una oportunitat per a l'Economia Social, que ha de participar en els debats

previs, imprescindibles en la definició de les polítiques públiques, per a reclamar coherència i amb això, major presència de l'economia social en aquest òrgan de gestió universitària.

I des de la Universitat també ens toca treballar, és el moment de recuperar la confiança de la societat. Que la societat reconega en la universitat un agent de transformació social, i per a això, ha d'estrènyer llaços, afermar la relació amb actors de l'economia, que

compartisquen la missió i la visió de la universitat que es veu reflectida en la nova llei, una universitat preocupada i compromesa amb la justícia social i amb els grans reptes globals, preocupacions que, sens dubte, comparteix amb les entitats de l'economia social. I això no ho podrà fer sola, des de la seua torre d'ivori, necessitarà una comunitat universitària conscient i compromesa, i aliats clau com és el cas dels agents de l'Economia Social.

CONCLUSIONS DEL TEMA D'ACTUALITAT 'LA FORMACIÓ UNIVERSITÀRIA EN ECONOMIA SOCIAL: SITUACIÓ I OPORTUNITATS'

Millán Díaz-Foncea

Professor de la Universitat de Saragossa, director de la Xarxa ENUIES

Les Universitats espanyoles han sigut part activa en la construcció del momentum de l'economia social que hem viscut aquests últims anys. Aquestes institucions han fet aportacions rellevants, generant coneixement, analitzant amb rigorositat la realitat del sector i donant visibilitat i legitimitat a les propostes socioeconòmiques i bones pràctiques desenvolupades per aquest sector en múltiples àmbits.

En aquest número, no obstant això, proposem una mirada cap a l'interior de les pròpies universitats, revisant la presència de recursos formatius específics sobre l'economia social presentades en l'Informe 2023 de Formació Universitària a Espanya del qual es pot concloure que les Universitats espanyoles ofereixen 111 recursos formatius vinculats directament amb l'economia social, que sumisquen 22.705 hores de formació de nivell superior en totes les seues modalitats (2.270,5 crèdits ECTS), la qual cosa equival a quasi 100 professors universitaris a temps complet impartint matèries d'economia social.

Com es desprén de l'Informe 2023, las Universitats espanyoles compten amb una àmplia formació específica en economia social, comptant fins i tot amb un Grau oficial en àmbits molt afins. cal destacar que molta d'aquesta formació té ja una llarga tradició (diverses d'aquestes formacions compten ja deu i fins i tot vint edicions, destacant el Màster en Direcció de Cooperatives Agroalimentàries, en la Universitat Po-

litécnica de València, amb 36 edicions), la qual cosa constitueix un indicador de la seua qualitat.

No obstant això, es pot observar que un terç (33%, 26 en total) de les Universitats que no tenen recurs formatiu de cap nivell vinculat amb l'economia social. I el 45% de les Universitats que tenen algun recurs formatiu, només té formació en algunes assignatures de postgraus i graus generalistes, sense tindre un recurs formatiu complet (un postgrau, ja siga propi o oficial) que permeta una especialització professional en economia social i que atenga íntegrament la formació de quadres en aquestes entitats.

Per part seua, un percentatge similar d'Universitats (40%) no compta amb un reflex en alguna assignatura dels Graus oficials de la formació especialitzada en economia social que ofereix a nivell de postgrau, la qual cosa suposa que la totalitat dels seus egressats passen per la carrera universitària corresponent sense haver aprofundit en l'economia social, més enllà de les referències que haja pogut fer el seu professorat, per activisme o vocació, en presentar el contingut en la seua assignatura no específica d'economia social.

Cal assenyalar que aquest Informe atén únicament la formació reglada que té caràcter institucionalitzat, ja que la consolidació de la presència d'altres models organitzatius en els continguts, independentment del professorat que impartisca l'assignatura específica, passen per ampliar el terreny institucional en el qual

"Les Universitats espanyoles han sigut part activa en la construcció del momentum de l'economia social que hem viscut estos últims anys"

"Estes institucions han fet aportacions rellevants, generant coneixement, analitzant amb rigorositat la realitat del sector i donant visibilitat i legitimitat a les propostes socioeconòmiques i bones pràctiques desenvolupades per este sector en múltiples àmbits."

és present l'economia social; això és, en les memòries de verificació dels títols acadèmics i en la seua translació al Butlletí Oficial de l'Estat.

Aquesta institucionalització és rellevant per a aconseguir una presència de l'economia social concorde a la seua importància social i econòmica. Un pas molt important ha sigut la seua incorporació explícita en la Llei orgànica del Sistema Universitari – LOSU, a través de la qual s'insta les universitats a promoure l'economia social entre les seues funcions. No obstant això, ara queda consolidar aquest mandat i per a això queda un ampli recorregut. Vegeu, per exemple, el pes que té en les Universitats les titulacions vinculades al sector Turisme; un àmbit sectorial, molt pròxim en continguts i competències formatives a l'Administració i Direcció d'Empreses, i que, no obstant això, compta amb una presència molt rellevant en nombre de Graus i Postgraus oficials, segons el Registre d'Universitats, Centres i Títols (RUCT)¹: 48 Graus oficials i 30 Màsters universitaris, 13.320 hores de formació, sense atendre Estudis Propis de les Universitats ni assignatures específiques en altres formacions.

En aquest número de la revista s'inclouen algunes oportunitats conjunturals, com són les modificacions que les Universitats han d'aplicar en els títols de Grau i Postgrau a partir del RD 822/2021 o la creació de les microcredencials, o l'oportunitat de guanyar presència en els Consells Socials, com a procés de

reconeixement, una vegada ja forma part del Consell Econòmic i Social estatal i de moltes Comunitats Autònomes.

Altres opcions per a continuar incrementant la presència de l'economia social en les universitats és apostar amb polítiques, que generen mercat i faciliten les condicions d'oferta i demanda, així com consoliden la visibilitat i reconeixement d'índole cognitiva. Per exemple, es podria plantejar el seu impuls com a fórmula per a les spin-off i start-up universitàries, el desenvolupament de pràctiques universitàries, el desenvolupament de metodologies ApS, del voluntariat, de la contractació pública responsable, modalitats alternatives d'habitatge per a joves, desenvolupament de comunitats energètiques en connexió amb el veïnat en el qual estan situades, introducció de fórmules de monedes socials amb els carnets universitaris i connexions amb les finances ètiques...

Agraïments

El coordinador d'aquest monogràfic agraeix de manera sincera a les direccions dels recursos formatius per facilitar les dades principals a introduir en aquest número, així com als participants en la taula redona per brindar el seu temps i participar en aquest monogràfic.

1.- El RUCT és accessible a través del següent enllaç:
<https://www.educacion.gob.es/ruct/consultaestudios.action?actual=estudios>